

بررسی رویداد عاشورا از رویکرد منظر (مراسم عاشورا در خرو - شهرستان نیشابور)

علی حسنی^۱

۱- دکترای اقتصاد، گرایش برنامه‌ریزی، عضو هیئت علمی دانشکده علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران

الهام واحدی^۲

۲- دانشجوی دکتری، مدیریت گردشگری، گرایش اقتصاد و بازاریابی، دانشکده علوم گردشگری، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران
(e.vahedi@usc.ac.ir)

فرزانه خوشه‌بست^۳

۳- دانشجوی دکتری، مدیریت گردشگری، دانشکده علوم گردشگری، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران
(f.khooshebast@usc.ac.ir)

چکیده

درباره رویداد عاشورا بسیار گفته و نوشته‌اند. باز هم جای گفتن و نوشتن باقی است؛ عاشورا نه یک حادثه که یک فرهنگ است، فرهنگی که نقش حیاتی را در استحکام ریشه‌ها، رویش شاخه‌ها و رشد بار و بره‌های آن ایفا کرده است و پس از گذشت حدود ۱۴ قرن همچنان پیوستگی آن با فطرت اجتماعی و فردی انسانی، در مراسم برگزاری این رویداد نمایان است؛ چرا که این رویداد از چنان ابعاد بزرگ و گسترده‌ای برخوردار است که بررسی آن با رویکردهای متنوع، زوایای نوینی از آن را آشکار خواهد کرد. به مجموعه آموزه‌ها، پیام‌ها، اهداف و انگیزه‌ها در قیام سرخ کربلا و نیز روش‌ها، آیین‌ها و مراسم‌ها که موجب ترویج آن اهداف باشد فرهنگ عاشورا می‌گوییم. کیفیت درک فرهنگ عاشورایی بسته به چگونگی انتقال آن به مخاطب متفاوت است و از آنجایی که ادراک مخاطب از رخدادهای پیرامونش بر میزان اثر پذیری‌اش از آن رویداد تاثیر گذار است، در این مقاله با استفاده از روش تحقیق توصیفی - تفسیری به قرائت رویداد و مراسم عاشورا و فرهنگ عاشورایی و بررسی منظرین این رویداد در دو سطح عینی و ذهنی پرداخته‌ایم تا ادراک منظر عاشورا به عنوان پدیده‌ای پویا در دو بعد مکان و زمان (تاریخی که آن را شکل داده است) از کیفیت بهتری برای شرکت‌کنندگان در این رویداد برخوردار گردد.

واژگان کلیدی: رویداد عاشورا، منظر، چیستی و چرایی، خرو نیشابور

مقدمه

ایران، جامعه‌ای سنتی است که در آن تاریخ با بسیاری از باورها و اعتقادات درآمیخته و رویدادهای تاریخی به شکل روایت‌های اسطوره‌ای بروز می‌کند (زنجانی طبسی، ۱۳۸۹). محرم جلوه‌ای از استقامت اهل بیت (ع) است در برابر ظلمی که اسلام را در پشت پرده‌ای سیاه پنهان کرده بود و اکنون بعد از سالها مردم شیعه با تکرار سنت‌ها تلاش می‌کنند یاد آن شهدای راستین را جاودانه گردانند. صورت‌های تمثیلی و رمزی رفتارهای مذهبی و کاربرد اشیای نمادین در مناسک و مراسم مذهبی دارای معانی ویژه‌ای است که درک و ارزشیابی آنها حق منظر رویداد عاشورا را بیان می‌کند. عاشورا در فرهنگ مذهبی مسلمانان و به ویژه شیعیان جهان، همواره جایگاه خاص و برجسته‌ای دارد و زمینه‌ساز مجموعه‌ای از آیین‌ها و مراسمی است که در طول تاریخ به عنوان میراثی معنوی از نسلی به نسل دیگر، منتقل می‌شود. آیین‌ها و مراسم، پدیده‌های فرهنگی محسوب می‌شوند که در عین حفظ عناصر اصلی، به زیور خلاقیت و نوآوری جوامع و مناطق مختلف آراسته می‌گردند و اگرچه حامل مضامین واحدی می‌باشند، اما به تبع اختلافات اقلیمی و حوزه‌های فرهنگی، با نمودهای مختلفی با به عرصه ظهور می‌گذارند و در نهایت بخشی از هویت و جذابیت منطقه را شکل می‌دهد.

در مقاله حاضر پس از بیان مفهوم منظر، به بازشناسی منظرین بخشی از آیین‌های منطقه خرو در زمینه آیین‌های عزاداری محرم می‌پردازیم. هدف از این مقاله قرائت منظر رویداد عاشورا در سطوح عینی و ذهنی است که در آن از روش تحقیق توصیفی تبیینی با استفاده از اسناد و مدارک موجود، مشاهده و مصاحبه با مردم محلی منطقه بهره گرفته شده است.

مفهوم منظر

در مفهوم جدید منظر، کنوانسیون اروپایی منظر معنای واژه را دچار معنای عمیقی کرده است و در آن به ارزش‌های اجتماعی، جایگاهی داده شد که پیش از آن هرگز از آن برخوردار نبود (ایولوژمبول، ۱۳۹۲)؛ این کنوانسیون معتقد است منظر آن چیزی است که توسط جوامع درک می‌شود (همان).

مفهوم منظر به عنوان حقیقتی عینی-ذهنی و واجد دو وجه مفعولی و فاعلی، از دیرباز به عنوان یکی از مفاهیم اصیل در فرهنگ ایرانی وجود داشته است (جمشیدیان و شکوری، ۱۳۹۳). یک رویداد برای مخاطبان که هیچ فهم و تجربه‌ای از نمادهای آن ندارند چیزی جز نمایشی از روابط نیست. منظر ادراک سیال مخاطب از رویداد را در ارتباط با نمادها و مصادیق فیزیکی آنها، با بررسی تاریخی و حوادث اجتماعی، مورد توجه قرار می‌دهد و سلسله مراتب قلمروهای ادراکی فضا در ارتباط با زندگی اجتماعی، تاریخی و کارکردی آن را مد نظر قرار می‌دهد. در مراسم عاشورا حضور منظر از دو وجه مفعولی (نگاهی که ناظر به محیط دارد و حاصل تشخیص بیانی و گزینش‌گری او در مجموعه پدیده‌های محیطی است که در برابر دید خود قرار داده است) و فاعلی (تعامل دوسویه و بیان نمایشی به جای تشریح صرف برای درک چرایی‌ها) مد نظر است که خود درک منظر این واقعه را راحت‌تر می‌نماید. بیان نمایشی، یک بیان چند سویه است و در مقابل، بیان روایی با محوریت راوی قرار می‌گیرد. در بیان نمایشی آنچه گفته می‌شود حاصل تعامل دو یا چند نقش در نمایش است و فقط توسط یک نفر القا نمی‌شود (جمشیدیان و شکوری، ۱۳۹۳). مراسم رویداد عاشورا که مجموعه‌ای از نمایش‌ها، اشیاء و حرکات نمادین است که در صورت عمیق شدن در فلسفه و چرایی آن قابلیت بسیاری برای درک بیشتر و معرفی به عنوان یک منظر را داراست که این خود ادراک با کیفیت و ماندگاری آن در طول زمان را منجر خواهد شد.

عاشورا

عاشورا جریانی است فراتر از تاریخ، که تاریخ گنجایش گستره ابعاد آن را ندارد (محرم‌نامه، ۱۳۹۱: ۳). فرهنگ عاشورا تجلی ارزش‌های اخلاقی و انسانیت در رفتارهاست که اگر از پیرایه‌ها زدوده شود، سبک زندگی عزتمندانه و ظلم‌ستیزانه را شکل می‌دهد و می‌تواند جهانی را در برگیرد. عظمت واقعه کربلا و ابعاد معنوی، معرفتی، اخلاقی و اجتماعی آن به قدری بزرگ است که پس از قریب به ۱۴۰۰ سال نه تنها فراموش نمی‌شود بلکه توجه و پرداختن بدان اهمیت بیشتری می‌یابد (جلالوند، ۱۳۸۹: ۲). چگونگی سوگواری و مرثیه‌سرایی برای سالار شهیدان (ع) در زمان ائمه معصومین (ع) رایج بوده و همچنین بر تداوم آن توصیه شده است (پترچلکووسکی، ۱۳۶۷: ۱۰)؛ اگرچه عزاداری به سبک موجود، از صدر اسلام نبوده، بلکه بیشتر از دوران صفویه بوجود آمده است و عده‌ای بر این باورند که منشأ آن از زمان آل بویه می‌باشد؛ رواج سبک عزاداری صفویه می‌تواند به این دلیل باشد که اولاً: دولت روی کار آمده شیعی بوده، تمام امکانات را در دست داشته است و ثانیاً: بیشتر مردم شیعه بودند و ترویج نهضت حسینی و بیان مظلومیت‌های آن حضرت و اهل بیت و یارانش را می‌خواستند، بنابراین دو عامل یاد شده در شکل گرفتن سبک موجود، نقش اساسی داشتند (محققین گروه تاریخ مرکز مطالعات حوزه، ۱۳۸۱: ۱۱).

روش تحقیق

تحقیق توصیفی تبیینی شامل مجموعه روش‌هایی است که هدف آن‌ها توصیف کردن شرایط یا پدیده‌های مورد بررسی بمنظور شناخت بیشتر و بیان چرایی آن پدیده است. مطالعه موردی از انواع این تحقیقات می‌باشد که تمرکز محقق شناخت مورد مطالعه و کسب اطلاعات در رابطه با آن است (سرمد و دیگران، ۱۳۷۷). در این تحقیق پژوهشگر با بیان تصویری جزئی از پدیده، در آن دقیق شده و آن را توصیف می‌نماید و به شرایط یا رابطه‌های موجود، عقیده‌ها و فرایندهای جاری توجه دارد (خاکی، ۱۳۹۰: ۶۴)؛ سپس با بکارگیری رویکرد تبیینی که بر پایه پژوهش‌های توصیفی بنا می‌شود در پی تشخیص دلیل رخ دادن چیزی برمی‌آید. پژوهش تبیینی با فراتر رفتن از تمرکز بر یک موضوع خاص یا فراهم آوردن تصویری از آن در پی علت‌ها و دلایل آن است (خاکی، ۱۳۹۰: ۶۵). اطلاعات پژوهش حاضر از طریق اسناد و مدارک موجود، مشاهده رویداد مورد نظر و مصاحبه با مردم محلی مطلع گردآوری می‌شوند.

معرفی منطقه مورد مطالعه

دیار خرو، میراث‌بان آیین‌های بومی عاشورایی، که دومین نقطه شهری پرجمعیت در دشت نیشابور است، در ۱۸ کیلومتری شمال شرقی شهر نیشابور واقع شده است. منطقه خرو را باید سرزمین دره‌های سرسبز، کوچه‌باغ‌های دل‌انگیز، رودهای خروشان، چشمه‌های جوشان و آبشارهای زیبا نامید. خرو همواره یکی از کانون‌های انسانی و فرهنگی حوزه تمدن نیشابور بوده است. این شهر به عنوان یکی از میراث‌داران فرهنگی برجسته در دشت نیشابور، بسیاری از آیین‌های بومی و دینی این سرزمین را حفظ نموده است (ققنوس شرق، ۱۳۹۲). رویداد عاشورا به عنوان یکی از این آیین‌های هویت‌ساز از اهمیت بالایی در منطقه خرو نیشابور برخوردار می‌باشد که سعی بر این است در دوسطح تشریح عاشورا و تفسیر عاشورا روایت گردد.

تشریح و توصیف منظر عاشورا (چیستی و چگونگی)

حادثه عاشورا هم از نظر کیفیت وقوع و هم از جهت عظمت مصیبت و هم از نظر ماندگاری و آثار اجتماعی آن، با هیچ جریان دیگری قابل قیاس نیست؛ در مراسم و سنتها پیرامون حادثه عاشورا و عزاداری امام حسین(ع)، یک سری سنتها و مراسم میان مردم معمول است که در طول سال و اغلب در دو ماه محرم و صفر و به ویژه در دهه عاشورا به آن عمل می شود. آداب و سنن در مناطق مختلف جهان تشیع و حتی در شهرهای مختلف ایران نیز متفاوت و متنوع است. سنتهای رایج، گاهی پشتوانه ای دینی دارد و متکی به روایات و مستند به فقه و حدیث، و برخی هم از ابداعات و ساخته های مردم نشئت گرفته است (نصیری و نوذری اول، ۱۳۸۷). در ادامه مراسم عاشورا و نمادهای آن در منطقه مورد مطالعه تحقیق (شهرستان خرو نیشابور) به نقل از اسناد و افراد محلی تشریح گردیده است.

- جامه سیاه

رسم است که در سوگ عزیزان، لباس سیاه می پوشند. در ایام محرم نیز عزاداران در قریب به اکثر مناطق در ایران در عزای سیدالشهدا(ع)، هم خود لباس سیاه می پوشند، هم مساجد و تکایا و سر در ساختمانها را سیاه پوش می کنند. در این ایام تمام شهر خرو سیاه پوش می شود.

در اشعار محتشم کاشانی است:

ای عالمی سیاه به تن، در عزای تو
ای جن و انس، مویه گر اندر مصیبت
ای جان پاک آدم خاکی فدای تو
ای خاص و عام گریان اندر رثای تو

- آغاز محرم

هر سال با حلول ماه عزا و ماتم و در شب اول ماه محرم، مراسم عزا در شهر خرو با حضور مداحان و اقشار مختلف مردم برگزار می گردد. در این شب پیشکسوتان و مداحان قدیمی اهل بیت(ع) شروع محرم را با این شعر اعلام می نمایند:

محرم آمد و عیشم عزا شد
حسینم وارد کرب و بلا شد

- نخدران، قرارگاه آیین های عاشورایی:

مردم خرو، در ایام تاسوعا و عاشورای حسینی مسافت زیادی را تا محلی موسوم به نخدران طی می کنند و در آنجا گرد هم آمده و به اجرای تعزیه و عزاداری می پردازند، همایش امروزی مردم خرو در این مکان، در قالب چهار هیئت عزاداری «حسینی»، «صاحب الزمانی»، «ابوالفضل» و «امام سجاد (ع)» می باشد.

- علم بندان:

مراسم علم بندان در خرو، از اول ماه محرم آغاز می شود و تا عصر روز تاسوعا ادامه دارد. علم به معنای پرچمی است که نشانه و معرف چیزی است. در صبح اولین روز از ماه محرم، قدیمی ترین علم شهر را با مراسم خاصی می بندند و با خواندن عبارات خاصی مانند «ای علم! حیف از حسینم» و «ای علم! حیف از علمدار» و «ای علم! عطشان، حسینم»، علم را همراهی می نمایند تا آن را در مسجد مورد نظر قرار دهند. علم بندان با ذکر صلوات، روضه و نوحه خوانی و دود کردن اسپند همراه است. این مراسم نسل به نسل از انتقال می یابد و هرکدام از علم ها علاوه دارای صاحبی و علم گردانی موروثی است. از دیگر قسمت های علم می توان به پنجه، قیه و سرتوغ اشاره کرد.
مراسم علم بندان به شماره ۶۲۸ سال ۹۱ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده است (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۲، ۲۰۴۹۹۴).

- علم برداری

مراسم علم بندی، در بعد از ظهر روز تاسوعا به پایان می رسد. امروزه، تعداد این علم های سنگین در شهر خرو، به بیش از چهل علم می رسد. بعد از اتمام مراسم علم بندی، عزاداری آغاز می شود. این آیین، از عصر روز تاسوعا آغاز می گردد و در صبح روز عاشورا، تمام هیئت های عزاداری شهر خرو، مسیر طولانی را که از جلوی محل استقرار هر یک از هیئت ها شروع می شود تا منطقه نخدران، با شیوه ای زنجیرزنی که خاص مردم این خطه و به صورت تک ضرب است، می پیمایند که پیمایش این مسیر عزاداری، همراه با مداحی، زنجیرزنی و آیین های عزاداری، ساعت ها به طول می انجامد.

- آیین علم خبری

آیین علم خبری، یکی از جلوه های عزاداری محرم در سرزمین نیشابور است که بیشتر در مناطق پرجمعیت تر و روستاهای بزرگ از جمله خرو برگزار می گردد. آیین علم خبری که با عنوان علم سلام نیز یاد می شود، به گفته ی برخی ریش سفیدان و افراد کهنسال، پیشینه ای بیش از ۴۰۰ سال دارد.

در مسیر هیئت که زنجیرزان و عزاداران به میدان نخدران می روند و در پیشاپیش آنان، علمداران، علم هیئت عزاداری را حمل می کنند، عزاداران میزبان، برای استقبال از عزاداران میهمان، می آیند و علمی را جلوتر از بقیه عزاداران به حرکت درمی آورند و در آن هنگام که علم هیئت عزاداری مهمان و علم هیئت عزاداری میزبان، به نزدیک هم می رسند توقف می کنند. دو علمدار (از دو هیئت عزاداری میهمان و میزبان) که علم به دست، در رو به روی یکدیگر قرا دارند، به نشانه سلام، سر علمها را کمی به جلو خم می کنند. سپس در دسته عزاداری میزبان، شخصی که معمولا سالخورده تر است نیز به میهمانان خوش آمد می گوید.

در این هنگام، دو دسته عزاداران میهمان و میزبان، با ذکر صلوات به سوی هم می آیند و هنگامی که علمها به هم رسیدند، بزرگان که معمولا در صف جلو دسته های عزاداری، حرکت می کنند با یکدیگر روبوسی می کنند. اینگونه است که دو دسته عزاداری، یکی شده و یا هم، به سمت میدان نخدران که قرار است در آن عزاداری اجرا شود حرکت می کنند.

- مراسم نخل بندان

نخلها در دسته های عزاداری، برای مردم خرو نمادی ویژه و دارای احترام به شمار می رود. نخل برداری نیز، در مراسم عزاداری خرو تشییع نمادین برای شهدای کربلاست.

- شام غریبان

مراسم شام غریبان نیز در دل شب، در هیئت های عزاداری و در کوچه های شهر خرو برگزار می شود. نوجوانان، به چند دسته ای مساوی تقسیم می شوند و هر دسته، ذکر خاصی را نجوا می کند که شام غریبان اهل بیت (ع) و مظلومیت آن عزیزان را در قالب آیینی مردمی، شبیه سازی می نماید. گوشه ای از ذکرهای این نوجوانان، در شب شام غریبان، بدین مضمون می باشد: «شام غریبان، سحر ندارد / آه یتیمان، اثر ندارد / «بابا حسین جان! امشب کجایی؟ / از طفل هایت، چرا جدایی؟»

- حلیم پزی

حلیم پزی در ایام محرم، از قدیم در میان مردم منطقه رایج بوده است. این مراسم، در گذشته از اول محرم به صورت طایفه ای اجرا می شده است اما امروزه، حلیم ظهر عاشورا را بزرگترین هیئت به عهده دارد. نقل شده چون امام حسین (ع) شهید شد، زنان بنی هاشم سیاه پوشیدند و عزاداری کردند و امام سجاد (ع) برای سوگ و ماتم آنان غذا تهیه می کرد (سفینه البحار، جلد ۱: ۶۷۰).

تفسیر منظر عاشورا (چرایی)

به منظور درک منظر عاشورا، دانستن چراییها برای بیننده و شرکت کننده مراسم عزاداری ضرورت دارد. در ادامه با مشاهده مستقیم، جستجو در اسناد و پرسش های میدانی به پاسخ چندی از چرایی های رویدادهای برگزار شده در مراسم عاشورای خرو نائل شدیم که اشاره می گردد:

- دلیل استفاده از جامه سیاه در مراسم عزاداری

نگاه آغازین اسلام به رنگ سیاه، یک نگاه منفی است و هرگز آن را در حالات عادی و زمینه های روزمره زندگی، به عنوان یک رنگ برتر بر نمی گزینند، حتی آن را رنگ شیطان و نماد ستم و تاریکی معرفی می کند و می فرماید: «لباس سیاه نپوشید که لباس فرعون است» (بحار الانوار، جلد ۸۳: ۲۴۸). استفاده از لباس سیاه در حال نماز مکروه است، ولی در عزاداری استثنا شده است (طباطبایی یزدی: ۵۷۲، فاضل لنکرانی: ۶۲۱). بنابراین رنگ سیاه در مکتب اهل بیت (ع)، فقط در مصایب و سوگواریها

مورد استفاده قرار گرفته است (عسگری و اقبالی، ۱۳۹۲). از لحاظ تأثیر روانی آن، رنگ سیاه موجب سکوت و سکون و آرامش گشته، شخص مضطرب را از مصیبت و حزن به آرامش روانی می‌رساند و یا حداقل در این زمینه بسیار تأثیر دارد. کسی که در ماتم عزیزان خویش، جامه سیاه می‌پوشد و در و دیوار را سیاه‌پوش می‌کند، با این عمل می‌خواهد بگوید و بفهماند که: "تو، مایه روشنی چشم من و در حکم فروغ دیدگان من بودی و دفن پیکر تو در دل خاک بسان افول ماه و خورشید، سینه حیات و زندگی را در چشمم تیره و تار ساخته و زمین و زمان را در سیاهی و ظلمت فرو برده است". چنان که حضرت زهرا (س) در روز هشتم رحلت حضرت رسول (ص) بر سر قبر آن حضرت رفت و فریاد برآورد: «یا ابتاه انقطعت بک الدنیا بانوارها و زوت زهرتها و کانت ببهجتک زاهرة فقد اسود نهارها، فصار یحکی حنادسها رطبها و یابسها ... و الأسی لازما ...»؛ "ای پدر! تو رفتی و با رفتن تو، دنیا روشنی‌های خویش را از ما برگرفت و نعمت و خوشی‌اش را از ما دریغ کرد. جهان، به حسن و جمال تو، روشن و درخشان بود. روز روشن آن سیاه گشته و تر و خشکش حکایت از شب‌های بس تاریک دارد ... و حزن و اندوه، همواره، ملازم ما است" (بحارالانوار، جلد ۴۳: ۱۸۰-۱۷۴). روانشناسان اسلامی معتقدند که رنگ سفید به معنای وجود است و رنگ سیاه به معنای عدم وجود است لذا در زمانی که وجود نباشد رنگ سیاه در عزای فراق و نبود او دچار غم و اندوه می‌شود.

شواهد تاریخی و ادبی نشان می‌دهد رنگ سیاه از دیر باز در میان بسیاری از ملل و اقوام نشان عزا و اندوه بوده است. این امر به ایران یا دوران اسلام اختصاص ندارد و اعراب پیش از اسلام، ایرانیان و یونانیان باستان در عزا جامه سیاه یا کبود می‌پوشیدند (متز، ۱۳۶۲: ۱۲۷). بنابراین سیاه‌پوشی به دلیل رمز و رازی که در این رنگ نهفته است به عنوان یک رسم طبیعی و سنت منطقی نشان حزن و اندوه دارد لذا پیروان اهل بیت (ع) در ایام عزاداری در شهر خرو نیز، لباس سیاه بر تن می‌کنند. زیرا لباس سیاه، نشانه عشق و دوستی به ساحت اهل بیت، اعلام جانبداری از سرور آزادگان، در جبهه ستیز حق و باطل و اظهار تیره شدن آفاق حیات معنوی در این ستیز است.

براساس حدیثی که اکثر محدثان نقل کرده‌اند، زنان بنی هاشم در سوگ ابا عبدالله الحسین (ع) جامه سیاه پوشیدند (بحارالانوار، جلد ۴۵: ۱۸۸؛ وسائل الشیعه، جلد ۲: ۸۹۰).

ابونعیم اصفهانی روایت می‌کند: زمانی که خبر شهادت امام حسین (ع) به ام سلمه رسید، در مسجد پیامبر (ص) خیمه سیاه برپا کرد و خود جامه سیاه پوشید (رجبی، ۱۳۹۰: ۱۰۳). پس از شهادت امام حسین (ع) و یاران او، زنان بنی هاشم و طایفه قریش برای امام حسین (ع) لباس سیاه پوشیدند (همان منبع).

- مراسم علم‌بندان

علم، خود، پیشینه و یادکرد معنایی خاصی در میان مردم خرو دارد. هرکدام از علم‌ها به نام یکی از ائمه اطهار (ع) نامگذاری و برپا می‌شود و به این ترتیب ۱۲ علم به نام ۱۲ امام و دو علم به نام حضرت زینب (س) و قمر بنی هاشم حضرت ابوالفضل العباس (ع) با پارچه‌هایی به رنگهای مختلف پوشانده می‌شود.

در میدان کربلا، علمدار لشکر امام حسین (ع)، حضرت ابوالفضل بود. علمدار از لقبهای قمر بنی‌هاشم است که در کربلا، پرچم لشکر امام بر دوش او بود. نقش علمدار در میدان نبرد، مهم بود و عامل حفظ انسجام نیروهای سپاه محسوب می‌شد. روز عاشورا، امام حسین (ع) پرچم را به دست برادرش عباس داد (بحارالانوار، جلد ۴۵: ۵، ۳۹) و زمانی که حضرت عباس از او اذن میدان طلبید، امام گریست و ابتدا اجازه نداد و فرمود: «یا اخی انت صاحب لوائی و اذا مضیت تفرق عسکری»؛ تو علمدار منی، اگر تو بروی و کشته شوی، سپاه من از هم می‌پاشد (معالی السبطين، جلد ۱: ۴۴۱).

- پنجه

پنجه نوعی طوق پنجه شکل است و معمولاً روی علم حضرت عباس(ع) نصب می‌شود و یادآور دست بریده آن حضرت است. سیر تاریخی سمبل پنجه تا ورود آن به اسلام و مراسم عاشورا در ادامه تشریح شده است: هر چند نمادهای متنوع خمسه در جهان اسلام رواج بسیاری دارد اما برخلاف تصور رایج، به هیچ وجه مبدع آن اسلام نبوده است و سابقه آن به زمان‌های بسیار دور باز می‌گردد. با توجه به شواهد باستان‌شناسی، نمادهای خمسه بسیار پیش از دوره اسلامی، در میان اقوام مدیترانه، بین‌النهرین، مصر و شمال آفریقا و همچنین نزد یهودیان معمول بوده است. پنجه در عربی خمسه و در عبری خمسا را مردمان تمدن باستانی کرتاژ، به عنوان دست الهه تانیت^۱ می‌شناخته‌اند. فنیقی‌ها تانیت را الهه باروری و رشد و تولد می‌دانستند. کرتاژ ۸۱۴ سال پیش از میلاد توسط کوچندگان فنیقی بنا شده بود که بقایای آن امروزه در تونس واقع است. اما این نماد بعدها به مصر رفت و تصویر یک چشم نیز در میان آن قرار گرفت و همواره از آن بعنوان طلسمی برای دعای خیر و دفع چشم زخم استفاده شد. نماد پنجه از طریق فرهنگ فنیقی‌ها به دین یهود راه یافت و یهودیان آن را به عنوان دست مریم(خواهر موسی و هارون) مورد احترام قرار می‌دادند. دست مریم یهودی‌ها سال‌ها بعد به دست مریم مسیحی‌ها تبدیل شد و در دین مسیحیت به عنوان نماد دست مریم مادر عیسی مسیح مورد تکریم قرار گرفت. این نماد به هند و بودایسم هم وارد شد و آنها هم بدون تغییر در معنی آن به آن دست هامسا می‌گویند و بسیار مورد علاقه هندی‌هاست. علامت کف دست در اسلام، زمانی میان برخی معتقدان به عنوان علامت پنج‌تن آل‌عبا در نظر گرفته شد(بلوکباشی، جلد ۱: ۱۰۰). اما وقتی فاطمی‌ها به عنوان اولین حکومت شیعی اعلام موجودیت کرد، این نماد میان مردم به دست حضرت فاطمه دختر پیامبر اسلام تغییر کرد. اما داستان این دست به اینجا ختم نشد و این سمبل در فرهنگ شیعیان به عنوان نمادی از جانبازی و فداکاری ابوالفضل عباس شناخته شد که در واقعه عاشورا هنگام رساندن آب به خیمه‌گاه دستانش از بدن جدا شد(فرهنگ، ۱۳۸۰، جلد ۱: ۳۰۸). اکنون این پنجه‌ی فلزی بر سر پرچم‌ها، علم‌ها، علامت‌های چندتیغه و در امام‌زاده‌ها، سقاخانه‌ها، گنبدها و ضریح‌ها و بسیاری اماکن مقدس و متبرک دین اسلام دیده می‌شود که عده‌ای به آن دخیل می‌بندند و از آن حاجت می‌طلبند.

- اسپند دود کردن

دود کردن اسپند یک نوع تشریفات و رسومی است که میان مردم متداول است اما این گونه نیست که ریشه دینی داشته باشد. هر چند دین آداب و مراسمی که با عقل و شرع منافات نداشته باشد را رد نمی‌کند و حتی برای برخی از آنها توصیه‌هایی نیز دارد مانند رسم دید و بازدید و مراسمی که ایرانیان برای عید نوروز و باستانی خود دارند و ما توصیه‌هایی در دین برای قرائت دعا در این روزها داریم. بنابراین اسفند دود کردن به خودی خود و برای مثلاً خوشبو کردن منزل و محیط یا از بین بردن

^۱ Tanit

میکروبها (که این یکی از خواص اسفند دود کردن است) از نظر دین ایرادی ندارد. کاربرد اسپند در مراسم عزاداری به گفته اهالی خرو، به عنوان یک سنت نسل به نسل منتقل شده است و بیشتر تاکید بر ضد عفونی کردن و از بین بردن بوی بد که بواسطه تجمع افراد ممکن است رخ دهد، می باشد. بعلاوه دود اسپند و کندر موجود در آن تاثیر آرامش بخش دارد به همین دلیل کاربرد این سنت در مراسم بویژه مراسم عزا مورد تاکید است.

- مراسم علم برداری

علم مهمترین وسیله در مراسم سوگواری محرم در هیئت ها و دسته های مذهبی است و هر علم را نمادی از شخصیت های کربلا می دانند. در زمان قدیم به هنگام جنگ، پارچه ای را به رنگ دل خواه یا طبق قرارداد، بر چوب بلندی می بستند و آن را در دست پرچمدار که از شجاع ترین نیروهای رزمی بود، می دادند و جنگ جویان با دیدن آن موقعیت دوست و دشمن را تشخیص می دادند. اگر بنا بود که علم های آن زمان، مثل علم هایی باشد که امروزه در بعضی از مراسم عزاداری حمل می شود، چندین نفر از نیروی رزمنده را از انجام وظیفه باز می داشت اما این علم به مرور به میله هایی بلند و سنگین تغییر شکل داد و امروزه به شکلی سمبلی برای عزاداری کاربرد دارد. از دلایلی که برای شکل اینگونه نمادهای امروزی ذکر شد این است که هر کسی قادر به بلند کردن علم و حمل آن به عنوان نماد علمدار کربلا نباشد، بلکه افراد مورد تایید، مردمی و قوی مسئولیت علمداری مراسم عاشورا را بر عهده گیرند. در گذشته این افراد پهلوانان محل بوده اند.

در اثر حرکات آیینی و نمادین در مراسم علم برداری در میدان نخدران خرو، میدانگاه را گرد و غباری دربر می گیرد که آن را به صحنه دور زدن قتلگاه، تشبیه می نمایند؛ این آیین نمادین، اشک از چشمان هر بیننده ای جاری می سازد و او را به یاد مظلومیت آقا اباعبدالله الحسین (ع) و اصحاب باوفایش و مصائبی که آن بزرگواران متحمل شده اند می اندازد.

- مراسم نخل بندی و نخل برداری

نخل ها نیز در واقع در طول صد سال گذشته، به نماد عزاداری تبدیل شده اند و برای مردم مراسمی ویژه و دارای احترام به شمار می رود. نخل برداری نیز، تشییع نمادین برای شهدای کربلاست؛ امام و شهدایی که تشییعی متفاوت از همه انسانها داشتند، تشییعی که به جای آنکه پیکر بر شانه های عزاداران قرار گیرد، سرها بر نيزه های عداوت قرار گرفت. این بی حرمتی، داغی بر دل تاریخ گذاشت که مردم امروز با گذشت بیش از حدود هزار و ۴۰۰ سال از آن واقعه تاریخی، هر سال برای امام حسین (ع) مراسم تشییع پیکر برگزار می کنند تا شاید مرحمی برای زخم دل خود بیابند.

بر اساس مشاهدات میدانی نخل در شهر خرو سازه ای چوبی است؛ برای پایه های آن، چهار قطعه چوب به صورت عمودی در چهار طرف و برای بلند کردن آن چند قطعه چوب به صورت افقی بکار رفته است. برای بستن آن، تعدادی از خدام حسینی از

صبح هشتم محرم دست به کار می‌شوند. آنها بر روی پارچه مشکی و در جلو و عقب آن، خنجر، آیینه‌های بزرگ نصب می‌کنند که این کار تا ظهر تاسوعا ادامه می‌یابد.

هر کدام از عناصر به کار برده شده در نخل مفهومی دربر دارد. چوب نخل به عنوان پیکر سیدالشهدا، سیاهپوش کردن به عنوان پارچه سیاه روی پیکر، شمشیر و نیزه‌ها به علامت تیر و نیزه‌های وارد شده بر بدن امام حسین(ع)، سرو نخل به عنوان قد و قامت علی اکبر(ع)، آیینه به عنوان نور وجود مبارک امام حسین(ع)، زنگهایی که در قدیم بر آن می‌بستند به عنوان زنگ کاروان امام حسین(ع) و عزادارانی که نخل را بر می‌دارند به عنوان تشییع‌کنندگان برای مردم شناخته شده است.

- مراسم شام غریبان

شیوه‌ی برگزاری این مراسم در شهر خرو که شبانه، به صورت بسیار حزن‌انگیز و غمناک برگزار می‌شود، نشان از ارادت و دلبستگی مردم منطقه به ائمه اطهار(ع) دارد، آیینی تاثیرگذار و سرشار از معنا می‌باشد.

شام غریبان نشان از آن لحظاتی است که شمع وجود سید الشهدا در راه عدالت طلبی و بیداری خلق آب گشته بود و جسم پاکش روی خاک کربلا افتاده بود.

شمع شام غریبان سمبلی است از دختر امیرالمؤمنین که به راه افتاد تا در تاریکی شب اطفال حسین را پیدا کند، نور شمع‌ها نشانه‌ی هم‌دردی با حضرت زینب است، تا با شمع‌ها پیش‌پیش را روشن کنیم تا شاید آسان‌تر در کنار خارهای مگیلان طفلان حسین را که از شدت ترس و گرسنگی بیهوش گشته‌اند را بیابد. شام غریبان، صدای طبل ندارد، حتی کمتر نوحه می‌خوانند و به سینه می‌زنند، بیشتر زمزمه است، آن هم آرام، آن گونه که اطفال خسته حسین در زیر خیمه نیم سوخته، شاید لحظاتی آرام بگیرند و در پرتو سکوت شب، لحظاتی بیاسایند. در شام غریبان، دشمن خواست که همه چیز را محو کند، حتی جنایات خویش را، خواست که کربلا در کربلا بماند و نخواست که حتی خیمه‌های پی صاحب نیز برپا باشد و خواست که پرتو نور قیام حسین را در تندباد حوادث خاموش کند.

شمع‌های در دست عزاداران، حاکی از خیال خام و شکست دشمن است که:

دشمنت کشت ولی نور تو خاموش نگشت آری آن جلوه که فانی نشود نور خداست

و دشمن نمی‌دانست که قیام حسین، هزاران پرتو نور خواهد شد و در قلب‌های صدها انسان عاشق جای خواهد گرفت، آن هم پس از ۱۴۰۰ سال و این شمع‌ها که می‌بینیم، نشانه و علامت همان نور محبتی است که خدا در دل‌های آزاده تابانده است و حکایت شمع، همچنان باقی است و باقی خواهد ماند.

- حلیم‌پزی

آئین نذری دادن به عزاداران امام حسین(ع) سنتی دیرینه و پسندیده در میان اکثر مسلمانان به ویژه شیعیان دنیاست که در کشورمان رواج بیشتری دارد و شب و روز تاسوعا و عاشورا به اوج خود می‌رسد. بیشتر این نذری‌ها، طبخ غذا و پخش آن میان مردم و عزاداران امام حسین(ع) است، به علاوه توزیع غذا در دسته‌ها و هیئت‌های مذهبی در این ایام معمول است. مراسم نذری دادن مملو از ارزشهای انسانی و اسلامی است که در کنار همیاری و دوستی مردم، نشان دهنده فرهنگ، آداب و رسوم و عقاید و سنت‌های مردم خرو و نشانه‌هایی از عواطف احساسات و یکدلی مردم و شریک بودنشان در عزای سرور و سالار شهیدان است.

برای این مهمانی، نه کسی دعوت می‌کند نه کسی انتظار دعوت شدن دارد. نذری یک بهانه خوب برای با هم بودن به دلیلی مشترک است. از فواید نذری جمع شدن همه اعضای شهر به بهانه کمک کردن برای آماده سازی نذری است که این هم از دیگر زیباییهای این سنت الهی است. حلیم نذری عموماً در پایان مراسم مذهبی، یا سوگواری بین مردم توزیع می‌شود. مواد

اصلی این غذا گوشت زیاد، حبوبات و ادویه است. پس از جوشاندن گوشت گوسفند، از شب تا صبح روز بعد بصورت شیفتی هم می‌زنند. در زمان قدیم مردم سرتاسر سال سعی می‌کردند از مواد غذایی خود گوشت و حبوبات را ذخیره نمایند تا بتوانند در نذری امام حسین(ع) سهیم باشند. بعلاوه نیاز به هم زدن حلیم از شب تا صبح منجر به بیدار ماندن عزاداران می‌گردد که احیا نیز جزو آداب نیکوی عزاداری بشمار می‌رود. در شهر خرو حلیم ظهر عاشورا به عهده قدیمی‌ترین هیئت منطقه است که البته همگی در آن مشارکت دارند.

نتیجه‌گیری

همچنان که تشریح شد رویداد عاشورا حماسه‌ای ماندگار در دل تاریخ شد؛ رویدادی که سال‌ها پس از آن به صورت نمادین در بین شیعیان به نمایش درآمده و یاد آن را زنده نگه داشته است. ماندگاری مراسم عاشورا پس از سال‌ها مستلزم داشتن درک درستی از چگونگی و چرایی انجام آن است. امری که به مرور زمان و نسل به نسل میان مردم منطقه منتقل شده است و با تفاوت‌هایی در برگزاری مناطق مختلف، بخشی از فرهنگ منطقه را شکل داده است. مکتوب نمودن منظر فرهنگ مردمی برگزاری رویدادهای گوناگون از جمله عاشورای حسینی در مناطق مختلف زمینه‌ای برای حفظ میراث معنوی مناطق مختلف در جای‌جای کشورمان برای نسل‌های آتی است. این مقاله با تشریح مراسم عاشورا از رویکرد منظرین در دو سطح چیستی و چرایی، گامی در جهت حفاظت و بیان غنای مراسم، عمق بخشی به تجربه مخاطب و پرورش رویدادهای فرهنگی به عنوان جاذبه‌هایی که معرف اصالت، تاریخ و فرهنگ ایران و اسلام می‌باشد، برداشته است. در جدول ۱ دوسطح عینی که ادراک از چیستی مراسم رویداد عاشورا و ذهنی که ناشی از تفسیر نمادهای عاشورا و بیانگر چرایی مراسم عاشوراست نمایش داده شده است (جدول ۱).

جدول ۱- نمایش دو سطح چیستی و چرایی از نمادها و مراسم رویداد عاشورا

ادراک عینی (چیستی)	نمادها	ادراک ذهنی و تفسیری (چرایی)
پوشیدن لباس سیاه در مراسم رویداد عاشورا (رنگ سیاه)	ستم تاریکی ظلمت	نشان عزا و اندوه اظهار تیره شدن آفاق معنوی در ستیز حق و باطل صحنه عاشورا
تزیین پرچمی است که نشانه و معرف چیزی است. تزیین شامل پنجه، قپه و سرتوغ و پارچه‌های رنگی است.	عدم وجود فراق	بر طبق سنت مرسوم اهل بیت بر اساس نقل محدثان موجب سکوت و سکون، آرامش و انتقال شخص مضطرب از مصیبت و حزن به آرامش روانی
علم‌بندان	علم نماد انسجام سپاه پنجه نماد دست بریده حضرت عباس	در روز عاشورا علم بدست شجاع‌ترین فرد سپاه بوده که دیگران برای حفظ انسجام از او فرمان می‌گرفتند. در مراسم عاشورا هر علم نشانی از شخصیت‌های کربلا است.
علم- برداری	نمادی از شخصیت‌های	سنگینی علم بدین منظور است که هر کسی قادر به بلند کردن علم و حمل آن به عنوان نماد علمدار کربلا نباشد،

دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در
مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی

2nd International conference
on modern Research in
Management, Economics and Humanities

United Arab Emirates
Dubai

۲ اسفند ۱۳۹۴
21 February 2016

عزادار حمل می‌شود.	برجسته صحنه کربلا	بلکه افراد مورد تایید، مردمی و قوی مسئولیت علمداری مراسم عاشورا را بر عهده گیرند.
رسیدن دسته‌های عزاداری به یکدیگر، سلام دادن و یکی شدن دسته‌ها برای ادامه عزاداری	اتحاد و یکی شدن دسته- های عزاداری	وحدت و مصیبت مشترک
حمل سازه های چوبی در دسته- های عزاداری که با پارچه سیاه، نیزه، سرو، آئینه، زنگ و عناصری از این قبیل تزیین شده است.	تشییع پیکر شهدای کربلا	سرو نماد قد و قامت شهدای کربلا/ سرو در ایران نشان مردانگی و بزرگی است. نیزه نماد تیرهای در بدن شهدا و نشانگر ظلم دشمنان آئینه نماد نور و نشان پاکی شهدای کربلا زنگ نشانه زنگ کاروان و تداعی گر سوگ عزاداری
عزاداری، راهپیمایی و نجوای دسته‌های عزاداری در هنگام شب در کوچه‌ها همراه با شمعی در دست	شمع نماد حضرت زینب	تداعی گر حرکت حضرت زینب (س) در تاریکی شب برای پیدا کردن طفلان بجا مانده از کاروان امام حسین (ع). شمع‌های در دست عزاداران، نماد حضرت زینب و حاکی از شکست دشمن برای از بین رفتن ظلم‌های وارده به سپاه حسین است. شمع‌ها نشانه و علامت نور محبتی است که خدا در دل‌های آزاده تابانده است.
غذای نذری برای مردم و مشارکت‌کنندگان در عزاداری	بهانه با هم بودن به دلیلی مشترک	نشان از عواطف احساسات و یکدلی مردم و شریک بودنشان در عزای سرور و سالار شهیدان است. نیاز به هم زدن حلیم از شب تا صبح منجر به بیدار ماندن و شب زنده‌داری عزاداران در سوگ حادثه عاشورا است.

منابع

- ایولوژمبول (۱۳۹۲)، منظر: از تعریف عامیانه تا روشنفکرانه، مجله علمی ترویجی منظر، شماره ۲۳، صفحات ۳۹-۴۱
- بلوکباشی، ع (۱۳۸۰)، نوروز جشن نوزایی آفرینش، جلد اول، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- علامه مجلسی، م (۱۴۰۴)، بحارالانوار، جلد ۴۳، اصفهان، موسسه تحقیقات رایانه‌ای قائمیه
- علامه مجلسی، م (۱۴۰۴)، بحارالانوار، جلد ۴۵، اصفهان، موسسه تحقیقات رایانه‌ای قائمیه
- علامه مجلسی، م (۱۴۰۴)، بحارالانوار، جلد ۸۳، اصفهان، موسسه تحقیقات رایانه‌ای قائمیه
- پترچلکووسکی (۱۳۶۷)، تعزیه هنر بومی پیشرو ایران، ترجمه داود حاتمی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول
- جلالوند، عبدالحسین (۱۳۸۹)، تجلی آموزه‌های قرآن در سیره امام حسین با تاکید بر واقعه عاشورا، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، بهمن ۱۳۸۹
- جمشیدیان، م، شکوری، ح (۱۳۹۳)، منظری دیگر از دیدگاه نیما، نشریه علمی ترویجی منظر، شماره ۲۷
- خبرگزاری مهر (۱۳۹۲)، استان‌ها، خراسان رضوی، شناسه ۲۲۰۴۹۹۴
- رجبی، ح (۱۳۹۰)، پاسخ به شبهات عزاداری، قم: انتشارات مهدیار

دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در
مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی

2nd International conference
on modern Research in
Management, Economics and Humanities

United Arab Emirates
Dubai

۲ اسفند ۱۳۹۴
21 February 2016

- زنجانی طبسی، ر (۱۳۸۹)، نخل‌گردانی، آیین اصیل، نمادی پرمحتوا، مراسمی با شکوه و اثربخش، راسخون، مقالات برگزیده مسابقه روایت محرم
- سرمد، ز، بازرگان، ع، حجازی، ا (۱۳۷۷)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: نشر آگه
- شیخ عباس قمی (۱۴۱۶)، سفینه البحار و مدینه الحکم والاثار، جلد ۱، دار الاسوء للطباعة والنشر
- طباطبایی یزدی (۱۴۰۹)، م، العروة الوثقی، جلد اول، بیروت: منشورات موسسه العلمی للمطبوعات
- عسگری، ف، اقبالی، پ (۱۳۹۲)، تجلی نمادهای رنگی در آئینه هنر اسلامی، نشریه جلوه هنر، شماره ۹، صفحات ۴۲-۴۳
- فاضل لنکرانی، م، جامع المسائل، جلد اول
- فرهنگ، م (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی شیعیان افغانستان، جلد اول، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
- ققنوس شرق (۱۳۹۲)، آیین‌های عزاداری محرم در دیار خرو، ابرشهر: دانشنامه الکترونیک نیشابور
- متز، آ (۱۳۶۲)، تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری، ترجمه علی‌رضا ذکاوتی قراگزلو، تهران: انتشارات امیرکبیر، جلد دوم
- محرم‌نامه (۱۳۹۱)، مروری بر راهبرد، اهداف، محورها و سیاست‌های برنامه‌های محرم و صفر
- محققین گروه تاریخ مرکز مطالعات حوزه (۱۳۸۱)، نهضت عاشورا (تحریف و شبهه‌ها)، قم: انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه، چاپ اول
- شیخ محمد مهدی المازندرانی الحائری (۱۳۸۱)، معالی السیطین، جلد ۱، تبریز: راه آسمان
- نصیری، ح، نودری اول، ح (۱۳۸۷)، آداب و رسوم خرو، مجله سبز زیست، سال اول، شماره ۲، شهریور ۱۳۸۷، صفحه ۱۴
- شیخ حر عاملی (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، جلد ۲، قم: انتشارات آل‌البیت لإحياء التراث

Archive of SID